

НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ

імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

Шерстюк Віра Миколаївна

УДК 343.98:343.148](477)

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ТА МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;

судова експертиза

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата юридичних наук

Харків - 2007

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор **Шепітько Валерій Юрійович**, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, завідувач кафедри криміналістики, член-кореспондент Академії правових наук України, Заслужений діяч науки і техніки України

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор **Лукашевич Віталій Григорович**, Гуманітарний університет “Запорізький інститут державного і муніципального управління”, перший проректор, Заслужений юрист України;

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник **Сімакова-Єфремян Елла Борисівна**, Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса, заступник директора з наукової роботи

Захист відбудеться 12 лютого 2008 р. о 12.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.01 у Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70).

Автореферат розісланий 8 січня 2008 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.Ю. Шепітько

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Формування соціальної та правової держави, необхідність реалізації принципів державотворення, проголошених Конституцією України, демократичне спрямування суспільства вимагають змін в діяльності органів досудового слідства і суду, реального захисту прав і законних інтересів особистості. Процеси реформування судочинства, упорядкування законодавчої бази, модернізація кримінально-процесуальної системи мають бути заснованими на ролі та авторитеті наукового знання.

Підвищення якості слідчої і судової діяльності залежить від умілого використання новітніх науково-технічних засобів, інформаційних технологій, сучасних прийомів, способів та методів. Важливою умовою ефективного розслідування злочинів та судового розгляду справ є використання спеціальних знань, призначення і проведення судових експертиз. Причому, саме судова експертиза відіграє пріоритетну роль у впровадженні передових досягнень науки і техніки у практику боротьби зі злочинністю, сприяє надійності системи доказування по справі.

Висвітленню різних проблем призначення та проведення судових експертиз були присвячені праці відомих учених процесуалістів та криміналістів: Т.В. Авер'янової, Л.Ю. Ароцкера, Р.С. Белкіна, А.І. Вінберга, Т.С. Волчецької, Л.М. Головченко, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, Н.І. Клименко, В.О. Коновалової, М.В. Костицького, В.К. Лисиченка, В.Г. Лукашевича, Н.П. Майліс, О.Р. Росинської, М.Я. Сегая, М.О. Селіванова, В.Ю. Шепітька, О.Р. Шляхова та ін. У роботах учених досліджувались питання судової експертології та практики судово-експертної діяльності. Разом з тим, залишаються недостатньо дослідженими проблеми організації судово-експертної діяльності та її морально-психологічні основи.

Актуальність теми дисертаційного дослідження визначається необхідністю формування загально-теоретичних засад судової експертизи, розробкою організаційно-правових та морально-психологічних основ діяльності судового експерта. Зазначені обставини дозволили віднести проблематику, що розглядається, до актуальної.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану наукових досліджень кафедри криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого за напрямком “Актуальні проблеми правосуддя, зміцнення законності і організації боротьби зі злочинністю в Україні” у межах цільової комплексної програми “Криміналістичні та науково-технічні проблеми удосконалення діяльності правоохоронних органів у сфері боротьби зі злочинністю” (номер держреєстрації 0106u002294). Тема дисертації затверджена рішенням вченої ради Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого від 08 вересня 2006 р., протокол № 1.

Мета і завдання дослідження. В дисертації поставлено за мету проведення комплексного дослідження організаційно-правових та морально-психологічних засад судово-експертної

діяльності.

Відповідно до зазначеної мети були поставлені і вирішені такі завдання:

1. Визначити місце судової експертизи в системі спеціальних знань, сформулювати її суттєві ознаки.
2. Встановити тенденції розвитку судової експертизи та судової експертології.
3. Дослідити проблему диференціації спеціальних знань та запропонувати класифікацію судових експертиз.
4. Розкрити організаційні проблеми підготовки та призначення судових експертиз.
5. Провести аналіз принципів судово-експертної діяльності.
6. Дослідити пізнавальну сутність експертної діяльності та визначити роль експертних версій.
7. Визначити механізм формування внутрішнього переконання судового експерта.
8. Розглянути засоби судово-експертного дослідження (методи експертного дослідження, експертні методики, експертні технології).
9. Дослідити правовий статус судового експерта та визначити професійні вимоги щодо даної фігури.
10. Розробити структуру професіограми судового експерта та встановити соціально-психологічні властивості, які мають значення для виконання експертом професійних функцій.
11. Розглянути проблему підготовки кадрів – судових експертів.
12. Визначити можливості щодо удосконалення підготовки експертних кадрів.

Об'єктом наукового дослідження є судово-експертна діяльність та її теоретико-методологічні засади.

Предметом дослідження є організаційно-правові та морально-психологічні засади судово-експертної діяльності.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації складають положення теорії пізнання, загальної теорії криміналістики та судової експертології. Під час дослідження було використано систему наукових методів: формально-логічний (для визначення понять “судова експертиза”, “експертна версія”, “експертна технологія”; при здійсненні класифікації судових експертиз тощо); системно-структурний (при характеристиці розгалуженої системи судово-експертних установ і відомчих служб, при визначенні системи типових експертних версій, при дослідженні системи засобів судово-експертної діяльності, при визначенні структури професіограми судового експерта); функціональний (для визначення внутрішнього змісту експертної методики та експертної технології, при визначенні концепцій підготовки судових експертів); історичний (для аналізу розвитку різних підходів до спеціальних знань та судової

експертизи); статистичний та соціологічний методи (під час аналізу та узагальнення експертних проваджень та анкетування й інтерв'ювання судових експертів).

Нормативну базу дисертаційного дослідження становлять: Конституція України, Закони України, кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство України та інших держав, інше матеріальне і процесуальне законодавство, постанови Кабінету Міністрів України, а також нормативно-правові акти та інструктивні документи Міністерства юстиції та МВС України.

Емпіричну базу дисертації складають: результати вивчення та узагальнення 300 експертних проваджень; результати анкетування та інтерв'ювання 100 судових експертів за спеціально розробленою методикою; статистичні дані та аналітичні матеріали Міністерства юстиції і МВС України. У роботі над дисертацією використовувався також власний багаторічний досвід експертної діяльності автора.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням, в якому визначені організаційно-правові та морально-психологічні засади судово-експертної діяльності.

У дисертації пропонується низка нових концептуальних у теоретичному плані та важливих у практичному відношенні положень, у тому числі:

- 1) набуло подальшого розвитку визначення місця судової експертизи в системі спеціальних знань та її ролі в сучасних умовах;
- 2) сформульовано авторське визначення поняття судової експертизи та встановлено її суттєві ознаки;
- 3) виокремлено тенденції судово-експертної діяльності; піддано аналізу види судових експертиз та запропоновано їх класифікацію;
- 4) вперше розглянуто рівні взаємодії осіб (органів), що призначили судову експертизу, з судовим експертом (обізнаною особою);
- 5) обґрунтовано доцільність (у певних випадках) призначення судових експертиз до порушення кримінальної справи і внесення відповідних змін до чинного процесуального законодавства;
- 6) вперше диференційовані організаційні проблеми при призначенні судових експертиз; встановлено необхідність координації діяльності експертних установ та відомчих служб в Україні, уніфікації їх науково-методичного забезпечення;
- 7) проаналізовано принципи судово-експертної діяльності та визначено доцільність внесення змін до ст. 3 Закону України “Про судову експертизу”;
- 8) визначено сутність експертної версії та її роль у пізнавальній діяльності; надано визначення поняття експертної версії та виокремлено її види; вперше наголошено на ролі системи типових експертних версій як перспективного напрямку у судовій експертології;

9) досліджено механізми формування внутрішнього переконання судового експерта; вперше звернено увагу на особливості формування внутрішнього переконання у складі комісії експертів (колективне переконання);

10) визначено систему засобів судово-експертного дослідження (методи експертного дослідження, експертні методики, експертні технології); розкрито зміст реквізитів та структуру елементів експертної методики; запропоновано авторське визначення експертної технології;

11) проаналізовано правовий статус судового експерта та вимоги щодо експертної професії;

12) вперше запропоновано структуру професіограми судового експерта та обґрунтовано доцільність її окремих елементів;

13) вперше розроблено Кодекс етики професійної діяльності судового експерта;

14) встановлено особливості підготовки (перепідготовки) кадрів – судових експертів; визначено концептуальні підходи та надано наукові рекомендації, спрямовані на створення єдиної, дієвої системи такої підготовки.

Практичне значення одержаних результатів. Дисертація містить теоретичні положення, висновки і пропозиції, спрямовані на вдосконалення судово-експертної діяльності, та можуть бути використані:

- у науково-дослідницькій роботі – як підґрунтя для подальшої розробки загальної теорії судової експертизи та її теоретико-методологічних засад;

- у законотворчій діяльності – з метою вдосконалення чинного процесуального законодавства та інших нормативно-правових актів, що регулюють судово-експертну діяльність;

- у практичній діяльності експертних установ та відомчих служб – як рекомендації, спрямовані на вдосконалення та оптимізацію судово-експертної діяльності;

- у навчальному процесі – при викладанні курсу “Криміналістика”, підготовці відповідних розділів підручників та навчальних посібників, а також у навчальному процесі при підготовці (перепідготовці) судових експертів.

Особистий внесок здобувача. Дисертація являє собою самостійне комплексне дослідження і відбиває особистий здобуток автора. В опублікованій у співавторстві з Доброрізі О.О. статті: “Взаємодія прокурорсько-слідчих працівників з обізнаними особами: процесуальний і організаційний аспекти” дисертантом обґрунтовано цілі взаємодії прокурорсько-слідчих працівників з державними спеціалізованими установами судових експертиз; виділено принципи та елементи такої взаємодії. В опублікованій у співавторстві з Федосенко О.С. та Трошиною М.В. статті: “Деякі питання діяльності регіональних управлінь юстиції щодо удосконалення експертного забезпечення правосуддя” дисертантом внесені пропозиції щодо змін до Інструкції про порядок вилучення, обліку, зберігання і передавання речових доказів по кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства, установами (особами), що здійснюють

експертну діяльність, та судами; проаналізовано нормативно-правове регулювання питання діловодства у суб'єктів підприємницької діяльності в галузі судової експертизи; внесені пропозиції щодо врегулювання організації рецензування висновків експертів, які працюють на підприємницьких засадах. В опублікованих у співавторстві з Лук'яненко В.В. тезах: “Экспертные методики: понятие, структура и некоторые вопросы разработки и практического применения” дисертантом зазначені поняття реквізитів та структури експертних методик. В опублікованій у співавторстві з Лук'яненко В.В. статті: “Судово-експертне забезпечення протидії обігу продукції, яка негативно впливає на суспільну мораль” дисертантом розглянуто форми використання спеціальних знань, процесуальні і організаційні питання призначення і проведення судових експертиз. В опублікованій у співавторстві з Кутузовою А.В та Любарським А.В. статті: “О критериях оценки порнографии и эротики в свете закона Украины “О защите общественной морали”” дисертантом проведено аналіз та узагальнення ситуації щодо різних експертних підходів до оцінки грані еротики, порнографії, продукції сексуального призначення.

У навчально-довідковому посібнику “Судова експертиза: нормативно-правове регулювання та наукові коментарі” / Грошевий Ю.М., Коновалова В.О., Шепітько В.Ю., Цимбал М.Л., Сімакова-Єфремян Е.Б., Тертишніков В.І., Тютюгін В.І., Шерстюк В.М. дисертантом запропоновано класифікацію судових експертиз. У науково-практичному посібнику “Судова експертиза при розгляді господарських справ” / Лук'яненко В.В., Такул З.М., Шерстюк В.М. та ін. сформульовано поняття судової експертизи, визначено особливості проведення експертиз у спеціалізованих установах та надано авторську їх класифікацію. У довідковому виданні “Нормативно-правовое регулирование, научно-методическое и судебно-экспертное обеспечение противодействия обороту продукции, негативно влияющей на общественную мораль” / Седнев В.В., Лукьяненко В.В., Шерстюк В.Н. и др. дисертантом визначено особливості використання спеціальних знань при здійсненні державного регулювання і контролю обігу продукції сексуального та еротичного характеру.

Апробація результатів дисертації. Дисертаційне дослідження виконано на кафедрі криміналістики Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, подано та обговорено на її засіданнях, схвалено нею і рекомендовано до захисту.

Основні положення роботи висвітлювалися на міжнародній науково-практичній конференції “Актуальні проблеми сучасної криміналістики” (Сімферополь, 2002); IV звітній науково-практичній конференції Кримського юридичного інституту Національного університету внутрішніх справ (Сімферополь, 2002); міжнародній науково-практичній конференції “Роль и значение деятельности профессора Р.С. Белкина в становлении и развитии современной криминалистики” (Москва, 2002); міжнародній науково-практичній конференції “Теорія та практика судової експертизи і криміналістики” (Харків, 2002); міжнародній науково-практичній

конференції “Актуальні проблеми криміналістики” (Харків, 2003); V звітній науково-практичній конференції Кримського юридичного інституту Національного університету внутрішніх справ (Сімферополь, 2003); міжнародній науково-практичній конференції “Сучасні судово-експертні технології в кримінальному і цивільному судочинстві” (Харків, 2003); VII звітній науково-практичній конференції Кримського юридичного інституту Національного університету внутрішніх справ (Сімферополь, 2005); міжнародній науково-практичній конференції “Экспертное обеспечение правосудия: проблемы теории и практики” (Сімферополь, 2006); міжнародному науково-практичному семінарі “Шляхи удосконалення правосуддя у справах, пов'язаних з протиправними діями щодо культурних цінностей, і профілактична робота у цій категорії справ” (Сімферополь, 2006); міжнародній науково-практичній конференції “Современное состояние, проблемы и перспективы развития судебной экспертологии” (Сімферополь, 2007); міжнародній науково-практичній конференції “Теория и практика судебной экспертизы в современных условиях” (Москва, 2007).

Окремі пропозиції автора знайшли своє застосування у діяльності експертних установ Міністерства юстиції України, що підтверджується відповідними актами впровадження. Деякі матеріали дисертаційного дослідження використовуються у навчальному процесі Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого та в навчальному процесі судово-експертних установ Міністерства юстиції України під час навчання (стажування) судових експертів.

Публікації. Основні теоретичні положення та висновки, що сформульовані у дисертації, опубліковані дисертантом у 3 посібниках, 18 статтях та тезах наукових доповідей (з них 6 наукових статей надрукованих у виданнях, перелік яких затверджений ВАК України).

Структура дисертації. Загальний обсяг дисертації 199 с., з них основного тексту – 154 с. Робота складається із вступу, трьох розділів, що охоплюють 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (266 найменувань) і 5 додатків (20 с.).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, визначаються його мета, завдання, методологічна основа, наукова новизна, розкривається теоретична і практична значущість, наведено дані про апробацію результатів дослідження.

Розділ 1. **“Роль судової експертизи в системі процесуальних дій”** складається із двох підрозділів, в яких визначається поняття та види судової експертизи, її організація підготовки та призначення. У підрозділі 1.1. **“Сутність судової експертизи та проблеми диференціації спеціальних знань”** проведено аналіз ознак судової експертизи та визначено її поняття і місце в системі спеціальних знань. Запропоновано наступне визначення поняття судової експертизи:

регламентоване нормами права дослідження, яке має притаманні саме йому предмет, об'єкти і методика, та проводиться з застосуванням спеціальних знань визначеним суб'єктом (однією чи кількома обізнаними особами, які мають процесуальний статус експерта) за дорученням зазначених в галузевому процесуальному законодавстві органів і осіб, котрі здійснюють правосуддя (дізнання, досудове слідство, судовий розгляд справ і примусове виконання рішень судів та інших органів чи службових осіб).

Розвиток судової експертизи свідчить про утворення та існування відповідного правового інституту. Результати анкетування та інтерв'ювання судових експертів показують, що правова регламентація судової експертизи потребує удосконалення (86% опитаних).

Акцентовано увагу на тому, що відбувається розширення предмета судової експертизи, з'являються нові напрямки досліджень, виникають нові види судових експертиз. Дане положення пов'язане з розвитком науки, інтеграцією та диференціацією знань. На думку автора, процес пізнання такого складного інституту, яким є судова експертиза потребує визначення його внутрішньої структури. Структурування передбачає поділ судових експертиз на класи (типи), роди, види та різновиди (підвиди), тобто їх класифікацію. Така класифікація має здійснюватися з урахуванням предмета, об'єкта, методів досліджень, а також завдань, які вирішуються. Результати анкетування судових експертів засвідчують, що практичні працівники теж вбачають необхідність у класифікації судових експертиз (вказали 78% опитаних); негативну відповідь надали – 22% експертів.

В роботі піддано аналізу різні класифікаційні критерії поділу судових експертиз. На підставі вивчення теоретичних джерел, нормативно-правових актів та експертної практики запропоновано авторську класифікацію судових експертиз за предметом дослідження та врахуванням сучасного стану використання спеціальних знань.

У підрозділі 1.2. **“Організація підготовки та призначення судових експертиз”** досліджуються елементи підготовки до експертного дослідження та визначаються проблемні питання його призначення. Підкреслюється специфічність взаємодії осіб (органів), які призначають експертизу, з експертом. На сьогодні тактичні та психологічні особливості взаємодії слідчого та експерта вивчені недостатньо, а форми такої взаємодії ще не знайшли чіткого правового закріплення в законах та відомчих нормативно-правових актах, що регулюють судово-експертну діяльність. Дане положення підтверджується й результатами анкетування та інтерв'ювання судових експертів. На думку опитаних, порядок взаємодії слідчого і експерта потребує змін (вказали 71% респондентів). Судові експерти вважають, що взаємодія слідчого і експерта має виявлятися у наданні консультативної допомоги слідчому (59%); у наданні методичної допомоги слідчому (53%); опосередковано (через експертну ініціативу, право експерта заявляти клопотання та ін.) (44%); взаємодія слідчого і експерта має бути зведена до мінімуму (8%); інше (3%).

Під час анкетування судових експертів було встановлено, що надання матеріалів слідчими (суддями) для проведення експертизи здійснюється на неналежному рівні (азначили 90% опитаних). Такий неналежний рівень надання матеріалів, на думку проанкетованих, пов'язаний із тим, що слідчі не завжди дотримуються вимог щодо збирання зразків для порівняльного дослідження (43% експертів); не у повному обсязі формують питання судовому експерту (59%); не розуміють можливостей судово-експертного дослідження (55%); у певних випадках припускаються процесуальних порушень (26%); інше (5%).

Звернено увагу на дискусійну проблему щодо моменту призначення судової експертизи. Аргументовано доцільність призначення та проведення судових експертиз до порушення кримінальної справи (у певних випадках), що потребує відповідних законодавчих змін.

У роботі наголошується, що організаційні проблеми призначення судових експертиз можуть бути об'єднані в дві великі групи: 1) пов'язані з недосконалістю нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності; 2) обумовлені необхідністю покращення якості державного управління судово-експертною діяльністю та наукового опрацювання і практичної реалізації окремих положень теорії судової експертизи.

Розділ 2. **“Пізнавальна функція судово-експертної діяльності”** складається з чотирьох підрозділів, в яких розглядаються принципи здійснення експертної діяльності, версії експерта та формування його внутрішнього переконання, а також засоби судово-експертного дослідження. У підрозділі 2.1. **“Принципи судово-експертної діяльності”** піддано аналізу головні ідеї, постулати, на яких ґрунтується судова експертиза. Аргументовано, що принципи судово-експертної діяльності можуть бути двох рівнів: принципи теорії (судової експертології) і принципи здійснення практичної діяльності. Принципи здійснення судово-експертної діяльності поділяються на ті, що передбачені законом, і ті, що прямо не названі у законі.

Під час дослідження проаналізовано основні принципи судово-експертної діяльності: законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження та ін. Запропоновано редакцію ст. 3 Закону України “Про судову експертизу” у такий спосіб: “Судово-експертна діяльність ґрунтується на принципах законності, науковості, об'єктивності, всебічності та повноти дослідження, а також незалежності судового експерта”.

У підрозділі 2.2. **“Версії судового експерта (експертні версії)”** досліджуються особливості вирішення розумових завдань під час виконання професійної експертної діяльності. Зроблено висновок, що експертні версії є різновидом криміналістичних версій. Їх висунення і перевірка пов'язані із здійсненням специфічної пізнавальної діяльності – судово-експертної діяльності.

На думку дисертанта, експертна версія – це обґрунтоване припущення щодо окремого факту (або групи фактів), а також закономірностей, зв'язків і відношень, що зумовлюють такий факт і можуть бути встановлені засобами спеціальних експертних досліджень з метою вирішення

завдання, яке має значення для справи.

Експертні версії не є однозначними. Дане положення підтверджується результатами анкетування судових експертів. Так, відносно видів версій, що використовують опитані, дані розподілилися таким чином: робочі версії (57%); загальні та окремі (29%); типові версії (7%); контрверсії (6%); типологічні версії (3%); інше (4%). На думку судових експертів, версії ними висувуються у процесі експертної діяльності (57%); у ході формування експертного висновку (21%); при надходженні матеріалів на експертне дослідження (16%); під час планування експертної діяльності (11%); інше (2%).

Розробка типових експертних версій, на думку дисертанта, є перспективним напрямком у судовій експертології, який сприятиме оптимізації судово-експертної діяльності. Система типових версій є інформаційною базою, яка дозволить обирати, висувати та перевіряти найбільш обґрунтовані робочі експертні версії, виходячи із об'єктивних даних у кожному конкретному випадку.

Підрозділ 2.3. **“Формування внутрішнього переконання судового експерта”** присвячений вивченню сутності, механізмів та особливостей переконаності експерта у правильності своїх висновків. Підкреслюється, що внутрішнє переконання судового експерта являє собою багатогранне поняття. Воно є почуттям впевненості у відповідності до суб'єктивної оцінки об'єктивних даних судовим експертом, яке ґрунтується на результатах експертного дослідження при вирішенні конкретного експертного завдання при провадженні судової експертизи та із врахуванням соціально-психологічних компонентів.

В процесі дослідження автор обґрунтовує тезу про необхідність врахування соціально-психологічних компонентів при формуванні внутрішнього переконання судового експерта. Будь-який експерт завжди керується своїми власними моральними, соціальними та правовими уявленнями. На судового експерта можуть чинитися й певні негативні впливи (сугестивного характеру, конформізм, повідомлення інформації (інформування) тощо). Проанкетовані судові експерти віднесли до чинників, що впливають на формування у них внутрішнього переконання, такі: сукупність ознак досліджуваних об'єктів (95%); інтуїцію (27%); процесуальну діяльність (6%); правосвідомість (4%); сторонні впливи (1%); інше (4%). На думку більшості судових експертів внутрішнє переконання не може ґрунтуватися тільки на інтуїції (зазначили 94% опитаних).

Встановлено співвідношення процесу формування внутрішнього переконання судового експерта та допустимості формування вірогідного експертного висновку. Підкреслено, що на формування внутрішнього переконання впливає самовпевненість експерта як наслідок недостатнього досвіду та знань або наслідок його професійної деформації.

У підрозділі 2.4. **“Засоби судово-експертного дослідження”** проаналізовано методи судової

експертизи, експертні методики та технології. У роботі розглянуто методи експертного дослідження, вимоги, що до них ставляться, підходи до їх класифікації. Акцентовано увагу на сутність експертних методик, особливості їх розробки та процедурні питання апробації та впровадження. Результати анкетування судових експертів показують, що 73% опитаних вважають, що експертні методики виконують свої функції.

Проведене дослідження дозволило встановити зміст реквізитів експертної методики та запропонувати елементи структури такої методики.

У роботі досліджено сутність та зміст експертної технології. Поняття “експертна технологія” є достатньо новим і викликає неоднозначне його розуміння. На думку дисертанта, експертна технологія – це галузь наукового знання, яка виявляє і досліджує криміналістичні, фізичні, хімічні та інші закономірності з метою визначення та використання у практичній діяльності найбільш ефективних і економічно обґрунтованих методик дослідження предметів матеріального світу, що несуть на собі інформацію про існування цих предметів у часі та просторі, з метою пошуку відповідей на поставлені перед експертом питання.

Розділ 3. **“Судово-експертна діяльність як професія”** охоплює три підрозділи, в яких досліджуються проблеми правового статусу судового експерта, визначено професійні якості осіб, що здійснюють судово-експертну діяльність, розглянуто питання підготовки кадрів – судових експертів. У підрозділі 3.1. **“Проблеми правового статусу судового експерта”** на підставі аналізу чинного законодавства визначено права та обов’язки експерта та гарантії його незалежності. Обґрунтовано необхідність у захисті судового експерта. Проанкетовані судові експерти вважають необхідним їх належний захист (зазначили 95% респондентів). Причому, на думку опитаних, існування необхідності у захисті судового експерта може виявлятися у належній організації праці (68%); в охороні життя та здоров’я судового експерта (46%); в обмеженні спілкувань із судовим експертом (19%); у наданні експертного висновку від імені установи (21%).

Висловлене критичне відношення до необхідності (чи доцільності) приведення експертів до присяги. Уявляється, що вплив присяги на особистість експерта є перебільшеним з точки зору обрання правильної позиції.

У підрозділі 3.2. **“Професійні якості осіб, що здійснюють судово-експертну діяльність. Професіограма судового експерта”** визначено необхідність дослідження професійної діяльності експерта та створення його професіограми. Мета створення професіограми – розробити ідеальну модель, в якій має бути повна кваліфікаційна характеристика судового експерта з позицій вимог, що пред’являються до його професійних знань, умінь, навичок, здібностей, особистісних характеристик. За результатами анкетування судових експертів встановлено, що 59% опитаних вважають за необхідне розробку професіограми судового експерта (докладного опису усіх сторін діяльності, необхідних якостей і навичок); 95% респондентів указали, що експерт має відповідати

вимогам, що ставляться професією до особистісних якостей і психологічних здібностей. На їх думку, професіограма судового експерта має складатися з таких блоків: пізнавальна діяльність (56%); пошукова діяльність (40%); організаційна діяльність (35%); комунікативна діяльність (23%); посвідчувальна діяльність (27%); реконструктивна діяльність (17%); соціальна діяльність (13%); інше (7%).

Обґрунтовується, що навички (уміння), які необхідні судовому експерту в його роботі доцільно розподіляти на три групи: окремо-методичні; науково-дослідні; комунікативно-організаторські.

Результати анкетування та інтерв'ювання судових експертів показують, що до соціально-психологічних властивостей та якостей, які мають найбільш важливе значення для виконання експертом професійної діяльності, були віднесені: загальний і спеціальний інтелект (79%); концентрація уваги (56%); спостережливість (50%); прагнення до істини (48%); принциповість (47%); акуратність (43%); самоорганізованість (41%); чітка письмова мова (41%); емоційна стійкість (34%); зібраність (32%); пунктуальність (28%); наполегливість (26%); цілеспрямованість (24%); висока орієнтація (23%); чуйність (9%); інше (3%).

На підставі дослідження визначено структуру та зміст професіограми судового експерта. Піддано аналізу особливості професійної етики експерта та розроблено “Кодекс етики професійної діяльності судового експерта”.

Підрозділ 3.3. “**Проблема підготовки кадрів – судових експертів**” висвітлює особливості організаційно-правового забезпечення підготовки (перепідготовки) експертів та існування різних концепцій відносно даної проблеми. Дисертантом запропоновано деякі концептуальні підходи до вирішення проблемних питань підготовки експертних кадрів за трьома рівнями. Встановлено, що головними вадами існуючої системи підготовки експертних кадрів є відомчий підхід і відсутність координації між міністерствами і відомствами з цих питань. З метою підвищення якості підготовки і перепідготовки кадрів надано відповідну систему наукових рекомендацій.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукового завдання, що виявилось у розробці організаційно-правових та морально-психологічних засад судово-експертної діяльності на підставі комплексного підходу до даної проблеми. За результатами дослідження можна сформулювати такі основні висновки:

1. На підставі аналізу ознак судової експертизи та вивчення її ролі в системі спеціальних знань запропоновано авторське визначення її поняття: *судова експертиза являє собою регламентоване нормами права дослідження, яке має притаманні саме йому предмет, об'єкти і*

методику, та проводиться із застосуванням спеціальних знань визначеним суб'єктом (однією чи кількома обізнаними особами, які мають процесуальний статус експерта) за дорученням зазначених в галузевому процесуальному законодавстві органів та осіб, котрі здійснюють правосуддя (дізнання, досудове слідство, судовий розгляд справ і примусове виконання рішень судів та інших органів чи службових осіб).

2. Досліджено зміст спеціальних знань, що не є загальновідомими чи загальнодоступними і якими володіє обмежена кількість фахівців. Встановлено, що спеціальним знанням притаманні загальні та особливі ознаки, а також вони мають певні межі.

3. Запропоновано авторську класифікацію судових експертиз. Така класифікаційна система побудована із врахуванням предмета дослідження та використовуваних спеціальних знань (криміналістичні; матеріалів, речовин і виробів; біологічні; ґрунтознавчі; екологічні; інженерні; економічні; товарознавчі; охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності; мистецтвознавчі; психологічні; психіатричні; фармацевтичні; медичні). Визначено ознаки комплексної експертизи, проведення якої пов'язано із застосуванням знань із різних галузей науки, техніки, ремесла тощо. Аргументована необхідність відмежовування комплексних експертиз від комплексу судових експертиз.

4. Визначено доцільну систему підготовчих заходів до судової експертизи. Розкрито особливості взаємодії осіб (органів), які призначають судову експертизу, з експертом.

5. Встановлено, що організаційні проблеми призначення судових експертиз можуть бути об'єднані в дві великі групи: 1) пов'язані з недосконалістю нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності; 2) обумовлені необхідністю покращання якості державного управління судово-експертною діяльністю та наукового опрацювання і практичної реалізації окремих положень теорії судової експертизи.

6. Сформульовано аргументи стосовно доцільності призначення судових експертиз до порушення кримінальної справи. Такий стан потребує внесення відповідних змін до чинного процесуального законодавства.

7. Розглянуто функціонування розгалуженої системи судово-експертних установ та відомчих служб в Україні. Підкреслено необхідність координації діяльності відповідних експертних установ та відомчих служб, уніфікації їх науково-методичного забезпечення.

8. Здійснення судово-експертної діяльності має ґрунтуватися на певних принципах. Запропоновано доцільність внесення змін до Закону України "Про судову експертизу" щодо правової регламентації принципів судово-експертної діяльності. Стаття 3 цього Закону може бути подана у такій редакції: "Судово-експертна діяльність ґрунтується на принципах законності, науковості, об'єктивності, всебічності та повноти дослідження, а також незалежності судового експерта".

9. Встановлено роль експертних версій у вирішенні розумових завдань у процесі пізнавальної діяльності судового експерта. Сформульовано визначення поняття експертної версії як обґрунтованого припущення щодо окремого факту (або групи фактів), а також закономірностей, зв'язків і відношень, що зумовлюють такий факт і можуть бути встановлені засобами спеціальних експертних досліджень з метою вирішення завдання, яке має значення для справи. Виокремлено види експертних версій. На думку автора, розробка типових експертних версій є перспективним напрямком у судовій експертології. При цьому система типових версій являє собою інформаційну базу, яка дозволить обирати, висувати та перевіряти найбільш обґрунтовані робочі експертні версії.

10. Досліджено механізми формування внутрішнього переконання судового експерта. Встановлено, що внутрішнє переконання судового експерта – це почуття впевненості у відповідності до суб'єктивної оцінки даних експертом, яке ґрунтується на результатах експертного дослідження при вирішенні експертного завдання при провадженні судової експертизи та із врахуванням соціально-психологічних компонентів. Визначено особливості формування внутрішнього переконання у складі комісій (колективного переконання) при проведенні комісійних та комплексних експертиз.

11. Запропоновано в системі засобів судово-експертного дослідження виокремлювати: а) методи експертного дослідження; б) експертні методики; в) експертні технології. Надано характеристику зазначених засобів експертного дослідження. Визначено реквізити та елементи експертної методики. Запропоновано визначення поняття експертної технології.

12. Проведено аналіз правового статусу судового експерта щодо різних законодавчих та інших нормативно-правових актів України. Розроблено структуру професіограми судового експерта та надано схематичне зображення її елементів.

13. Встановлено соціально-психологічні властивості та якості, які мають суттєве значення для виконання експертом професійних функцій: загальний і спеціальний інтелект, концентрація уваги, спостереження, прагнення до істини, принциповість, акуратність, самоорганізованість, чітка письмова мова, емоційна стійкість, зібраність, пунктуальність, наполегливість, цілеспрямованість, висока орієнтація, чуйність та ін.

14. Розроблено Кодекс етики професійної діяльності судового експерта, який охоплює два розділи та 18 статей.

15. На підставі аналізу чинного законодавства України встановлено особливості підготовки (перепідготовки) кадрів – судових експертів. Визначено завдання та функції експертно-кваліфікаційних комісій науково-дослідних інститутів і Центральної експертно-кваліфікаційної комісії Міністерства юстиції України. Надано пропозиції щодо удосконалення підготовки експертних кадрів.

Список опублікованих робіт за темою дисертації:

Науково-практичні, навчально-довідкові та довідкові посібники:

1. Судова експертиза: нормативно-правове регулювання та наукові коментарі: Навч.-довід. посіб. / Грошевий Ю.М., Коновалова В.О., Шепітько В.Ю., Шерстюк В.М. та ін. – Х.: ТОВ “Одіссей”, 2004. – 448 с.

2. Нормативно-правовое регулирование, научно-методическое и судебно-экспертное обеспечение противодействия обороту продукции, негативно влияющей на общественную мораль: Справ. изд. / Седнев В.В., Лукьяненко В.В., Шерстюк В.Н. и др. – КрымНИИСЭ, Рес. ком. по информ. АР Крым. – Симферополь, 2005. – 143 с.

3. Судова експертиза при розгляді господарських справ: Наук.-прак. посіб. / Лук'яненко В.В., Такул З.М., Шерстюк В.М. та ін. – Симферополь: ТОВ ДіАйПі, 2005. – 233 с.

Статті у провідних фахових виданнях:

1. Шерстюк В.М. Правова регламентація використання знань обізнаних осіб у проектах кримінально-процесуального та цивільного процесуального кодексів України // Вісник Академії правових наук України. – 2002. – №4(31). – С.161-168.

2. Шерстюк В.М., Лук'яненко В.В. Судово-експертне забезпечення протидії обігу продукції, яка негативно впливає на суспільну мораль // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2005. – №3 (41). – С.61-66.

3. Шерстюк В.М. Проведення судових експертиз у спеціалізованих установах: деякі аспекти організації та нормативно-правової регламентації (на прикладі господарського процесу) // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2006. – №9 (59) – С.87-97.

4. Шерстюк В.М. Про міжнародну науково-практичну конференцію “Експертне забезпечення правосуддя: проблеми теорії і практики” // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: Зб. наук.-практ. матер. – Вип. 6. – Х.: Право, 2006. – С.418-421.

5. Шерстюк В.М., Кутузова А.В., Любарский А.В. О критериях оценки порнографии и эротики в свете Закона Украины “О защите общественной морали” // Криминалистика и судебная экспертиза: Межведом. науч.-метод. сб. – К.: Министерство юстиции Украины, 2006. – Вып. 53. – С.166-172 .

6. Шерстюк В.М. Професійна етика судового експерта як складова судової етики // Криміналістичний вісник: Наук.-практ. зб. / ДНДЕКЦ МВС України; КНУВС; Ред. кол.: Є.М. Моїсеєв (голов. ред.) та ін. – К.: Вид. Дім “Ін Юре”, 2007. – №1(7). – С.5-10.

Публікації в інших наукових виданнях та тези доповідей:

1. Шерстюк В.Н. Становление и развитие Крымского отделения Харьковского НИИСЭ им.

Засл. проф. Н.С. Бокариуса // Экспертное обеспечение правосудия на современном этапе судебно-правовой реформы. – Симферополь: Таврида, 2000. – С.3-6.

2. Шерстюк В.М., Доброріз О.О. Взаємодія прокурорсько-слідчих працівників з обізнаними особами: процесуальний і організаційний аспекти // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – Х.: Право, 2001. – С.148-155.

3. Шерстюк В.М., Федосенко О.С., Трошина М.В. Деякі питання діяльності регіональних управлінь юстиції щодо удосконалення експертного забезпечення правосуддя // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – Х.: Право, 2001. – С.155-161.

4. Шерстюк В.Н. Организационные проблемы проведения судебных экспертиз // Роль и значение деятельности профессора Р.С. Белкина в становлении и развитии современной криминалистики: Матер. междунар. науч. конф. — М., 2002. – С.385-389.

5. Шерстюк В.Н. Классификация судебных экспертиз // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: Зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Х.: Право, 2002. – Вип. 2 – С.88-94.

6. Шерстюк В.Н. Дискуссионные вопросы теории и практики судебной экспертизы // Актуальні проблеми сучасної криміналістики: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Симферополь: Доля, 2002. – Ч.2. – С.60-69.

7. Шерстюк В.М. Підготовка та діяльність судових експертів: організаційно-правові питання // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: Зб. наук.-практ. матер. (до 80-річчя заснування Харківського НДІ судових експертиз). – Х.: Право, 2003. – Вип. 3. – С.57-60.

8. Шерстюк В.Н., Лукьяненко В.В. Экспертные методики: понятие, структура и некоторые вопросы разработки и практического применения // Актуальні проблеми криміналістики: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Х.: Гриф, 2003. – С.248-250.

9. Шерстюк В.М. Нормативно-правове забезпечення реформування судово-експертної діяльності в Україні // Матер. 5 звітної наук.-практ. конф. Крим. юрид. ін-ту Нац. ун-ту внутр. справ. – Симферополь: Доля, 2003. – Ч. 2. – С.84-89.

10. Шерстюк В.Н. Экспертные методики и экспертные технологии: соотношение понятий, особенности разработки и практического применения в государственных специализированных учреждениях судебных экспертиз // Сучасні судово-експертні технології в кримінальному і цивільному судочинстві: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Х.: Вид-во Нац. ун-та внутр. справ, 2003. – С.211-216.

11. Шерстюк В.М. Професійна етика судового експерта // Экспертное обеспечение правосудия: проблемы теории и практики: Матер. междунар. науч.-практ. конф. – Симферополь: ДиАйПи, 2006. – С.312-318.

12. Шерстюк В.М. Спеціальні знання та деякі аспекти відмежування судової експертизи від

залучення спеціаліста та проведення ревізії на вимогу правоохоронних органів і суду // Современное состояние, проблемы и перспективы развития судебной экспертологии: Матер. междунар. наук.-практ. конф. – Симферополь: ООО “ДиАЙПи”, 2007. – С.63-68.

АНОТАЦІЯ

Шерстюк В.М. Організаційно-правові та морально-психологічні засади судово-експертної діяльності. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. – Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2007.

Дисертація присвячена дослідженню організаційно-правових та морально-психологічних проблем судово-експертної діяльності. Визначено роль судової експертизи в системі процесуальних дій та піддано аналізу пізнавальну функцію судово-експертної діяльності. Досліджено можливості застосування експертних версій та механізми формування внутрішнього переконання судового експерта. Проаналізовано систему засобів судово-експертного дослідження (методи експертного дослідження, експертні методики, експертні технології). Розроблено професіограму судового експерта та встановлено специфіку підготовки експертних кадрів.

Ключові слова: судова експертиза, судовий експерт, професіограма судового експерта, експертна методика, експертна технологія, внутрішнє переконання судового експерта, принципи судово-експертної діяльності, версії судового експерта, методи судової експертизи, класифікація судових експертиз.

АННОТАЦИЯ

Шерстюк В.Н. Организационно-правовые и нравственно-психологические основы судебно-экспертной деятельности. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 - уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза. - Национальная юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого. - Харьков, 2007.

Диссертация посвящена исследованию организационно-правовых и нравственно-психологических проблем судебно-экспертной деятельности. Подвергнуты анализу признаки судебной экспертизы, определено ее место в системе специальных знаний, установлены тенденции ее развития. Обращено внимание на проблему дифференциации и интеграции специальных знаний. На основе изучения теоретических источников, нормативно-правовых актов и

экспертной практики предложено авторскую классификацию судебных экспертиз.

В диссертации проанализированы элементы подготовки к экспертному исследованию и определены проблемные вопросы ее назначения. Акцентируется внимание на особенностях взаимодействия лиц (органов), назначающих экспертизу, с экспертом. Подчеркнута целесообразность назначения и проведения судебных экспертиз (в определенных случаях) до возбуждения уголовного дела, что требует соответствующих законодательных изменений.

Познавательная функция судебно-экспертной деятельности проанализирована с помощью изучения ее принципов, особенностей разрешения мыслительных задач, системы средств экспертного исследования. Установлена роль экспертной версии в познавательной деятельности; создание системы типовых версий – отнесено к перспективному направлению в судебной экспертологии.

Определены механизмы формирования внутреннего убеждения судебного эксперта, а также факторы, влияющие на его формирование.

В работе рассмотрена система средств судебно-экспертного исследования. Особое внимание уделено анализу методов экспертного исследования, проблемам разработки и внедрения экспертных методик, использованию экспертных технологий.

Судебно-экспертная деятельность подвергнута исследованию также как профессия. Акцентируется внимание на проблемы правового статуса судебного эксперта и требования, предъявляемые к нему экспертной профессией. Предложена структура профессиограммы судебного эксперта, обоснована целесообразность ее отдельных элементов. Установлены особенности профессиональной этики эксперта и осуществлена разработка “Кодекса этики профессиональной деятельности судебного эксперта”.

Обращено внимание на проблему подготовки кадров – судебных экспертов. Предложены некоторые концептуальные подходы к разрешению проблемных вопросов подготовки (переподготовке) экспертов. Освещены особенности организационно-правового обеспечения такой подготовки в современных условиях. Сформулирована система научных рекомендаций, направленных на повышение качества подготовки и переподготовки экспертных кадров.

Ключевые слова: судебная экспертиза, судебный эксперт, профессиограмма судебного эксперта, экспертная методика, экспертная технология, внутреннее убеждение судебного эксперта, принципы судебно-экспертной деятельности, версии судебного эксперта, методы судебной экспертизы, классификация судебных экспертиз.

SUMMARY

V.M. Sherstiuk. Organizational, legal, moral and psychological grounds of forensic activity. –

Manuscript.

Dissertation to seek PhD in Law Degree, Major 12.00.09 – Criminal Procedure and Criminalistics; Judicial Examination. – Yaroslav Mudry National Law Academy of Ukraine, Kharkiv, 2007.

Dissertation is devoted to the study of organizational, legal, moral and psychological grounds of forensic activity. The author defines the role of forensic examinations within the system of procedural actions and analyzes the cognitive function of the forensic actions. The dissertation looks at the possibilities using forensic versions and mechanisms for the formation of the inner belief of the forensic expert. The author analyses the system of tools of the forensic examination (methods of forensic examination, expert techniques, expert technology) as well as develops the profессиogrammy of the forensic expert and reveals the specifics of training for forensic professionals.

Key words: forensic examination, forensic expert, profессиogrammy of the forensic expert, expert technique, expert technology, inner belief of the forensic expert, principle of forensic activity, forensic versions, methods of forensic examination, classification of forensic examinations.

Відповідальний за випуск:
канд. юрид. наук, доц. Борисенко І.В.

Підписано до друку 25.12.2007 р. Формат 60х90/16.

Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.

Ум. друк. арк. 0,7. Обл.-вид. арк. 0,9.

Тираж 100 прим. Зам. № 4064.

Друкарня
Національної юридичної академії України
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.